

ԱԶԳԱՅԻՆ ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹԻՒՆ

Ս՝առն Բ՝.

ՂԱՆԱԳԱՐՏՈՐԴԻ աշխարհայա-
ծուք կամեցեալ տիպս իմն կերպարա-
նաց տալ արդի հանգամանաց հայոց,
ասեն. Եւս ազգ եռանդուն է և աշ-
խատասէր, թշնամի դատարկ կենաց,
և ամենայնի ձեռնհաս. չիք ինչ ապրս-
տամբ՝ի զօրութենէ հայոյն. անխոնջ
պնդութեամբն յաղթէ ամենայն դժ-
նեայ դիմակալութեանց. աչալուրջ
է, և սրահայեաց տեսութեամբն ա-
ռաւելու քան զամենայն ազգս հայն
շահասէր: Ի գիւտ ընչից յածի ընդ
աշխարհ, արշաւի անաշխատ, հասա-
նէ ընդ բնաւ: Ուր ուրեք գնացի, ա-
սէ ոմն, տեսի զի գրաւեալ էին հայք
զվաճառականութիւն երկրին. փար-
թամագոյնք ի վաճառականս Պոր-
նէոյ, Սումատրա և Եւալա կղզեաց
հայք են. ի հնդկիս, ի Պարսս, ի
կովկասային աշխարհսն զառաջին տե-
ղին հայքունին. և յապուշ կրթիմք ի
տեսանեւն զհայ վաճառականս մինչև
ի Վանթոն շինաց: Եթէ յոտին
կայր այս ազգ վաստակասէր, ըստ վա-
ճառականութեանն կարէր մրցել և
ընդ Ենգղիացւոցն. քանզի ի միջնաշ-
խարհս Բփրիկոյ՝ ուր չե ևս կոխեալ
էին ոտք համբաւատենչ Ենգղիա-
ցւոյն, հայք նախկին միջամուխ լեալ՝
յանձինս տարան զբարութիւնս եր-
կրին, և վարժապետ կացին համօրէն
Եւրոպայ յառա և ի տուրս վաճա-
ռաշահութեան: Եւս ամենայն բա-
րեմանութիւնք ի մի լծորդեալք ընդ
ամբութեան մտացն, ընդ անպարտելի
արութեան սրտին և ընդ պնդակազմ
հաստատութե մարմնոյն և ընդ բա-
րեխառն բնաւորութեան, արգոյ և
պատուական ցուցանէ զնա և յաչս
օսմանեան մեծի տէրութեանն. վասն

որոյ հայք ի սկզբանէ նոցին և այսր
ունին միշտ զտեսչութիւն արքունի
գործոց, զհազարապետութիւն կու-
սակալաց կողմանց կողմանց, զտնտե-
սութիւն և զգործակալութի զօրաց և
բանակաց, և ի գործս ձեռնարուեստ
ճարտարութեց ծայրացեալք են քան
զամենայն արեւելեան ազինս: Սար-
ձեալ և ի Սուսս, ի Պարսս և Եւգիպ-
տոս կարեոր համարեալ են հայք ի
շինութիւն քաղաքաց և գիւղից:

Սակայն աստանօր խնդիր մի կա-
րեոր յուզէ զխորհուրդս իմ հարցա-
նել. զի է զի ազգ այսպիսի՝ պատուա-
կանութե գերածայրեալ, կայ արդ-
յաղէտս տարակուսի ըստ ուսման,
ըստ գիտութեան, և ըստ իմաստու-
թեանն այնչափ չքաւոր: Եթէ ամե-
նայնի ձեռնհաս զանձն ընծայեցու-
ցանէ, էր ապա իբրեւ անիմաստ և ան-
արուեստ այսպանիցի յիւրոց նախատ-
չաց. եթէ մտավարժ և ճարտար է ի
կենցաղօգուտ մակացութիւնս և ի
գպրութիւնս, ապա զի է զի նիրհէ
անյարիր ի խաւարի անուսմնութեան:
Եւս է արդ հանդէս առնուլ և տե-
սանել եթէ հիմ լքեալ է ազգ մեր
ի ջանս ուսումնասիրութեան, և ի
քաղաքականութեան յետնեալ:

Հանգամանք ժամանակացն, աղ-
քատութեանն աղէտք, ձեղքումն եղ-
բարց յիրերաց արկին զազգ մեր յայն
ողորմ վիճակ յոր տեսանեմքս զնա:

Ա. Հանգամանք ժամանակացն այն
են, զի յաւուրց անտի Ռազրատունի
տեսարցն տեսարան իմն քստմնելի ցու-
ցանէր աշխարհ հայոց: Հայնժամ
զանդորր ծովու բերէր զտիպ. իսկ
յայն խռովայոյզ ժամանակն յարեւ-
լից և յարեւմտից, մանաւանդ թէ և
յամենուստ իսկ ի մեր աշխարհ ասպա-
տակէին խուժանք ալեաց, և ի յոր-
ձանապտոյտ սպառնալիս ահ և եր-
կիւզ զամենեքումք հեղուին. ըզ-
հրաշալի դաստակերտս մերոց դիւցա-
զանց իբրեւ զթեթեւ լաստափայտս ա-
լիք յալեաց առնուին, և ընդ ժայռս
յանինայ հարեալ խորտակէին. և

զեղկելի նաւաստին զաղգն յոգիս ապաստան յերկիւղ մահու պաշարէին։ Յայն խռան ահեղի, յայն տաքնապ դժոխալուր, տես զաղի և զողորմ տեսիլ նաւազին. շատք խորասոյզ կորընչին, սակաւք անզօր փայտին ապաւինեալ՝ զանձինս թափել հնարին, և հազիւ կաղք և կոյրք և հաշմք և խեղանդամք ոմանք յեզերս ծովուն այնորիկ մեծի կամ յանբեր կղզիս մերկ և կողոպուտ ժողովեցին զանձինս. յորոց մեքս պայազատեալ և սերեալ անկած և ապիկար ժողովուրդ։ Ահա՛ . . .

Վեկավարք ճարտարք և կորովաբիւ վարիչք մեր մատնեցան առ հորիկ 'ի յորձանս ուխիցն, և յարածուփ սպառնալեօքն սասանեցաւ մերս աշխարհ, որ լին էր և ակաղձուն երկնատուր պարգևօք։ Արդ որ այսոցիկ ականջալուր իցէ, և սոցին հանգոյն չարագուշակ պատահարացն ականատես, մարթիցի յանձն խրախուսել, և դարձեալ նաւագնաց լինել յայն ծովալեւաստ։

Տես, զի սպառնալիք բռնաւորաց, յարձակմունք թշնամեաց, տառապանք և վիշտք յանակնկալս 'ի վերայ հասեալք, և յեղակարծ վրդովմունք և աւերք աշխարհաց եղեն պատճառք թշուառութեան մերոյ. թշուառութիւն ոչ առժամեայ և վեր 'ի վերոյ, այլ յաւերժական, այլ անհերքելի։ Քանզի հարստահարութիւնք մի ըզմիոյ կնի կուտակեալք ածին զմեօք թմբրութիւն անփարատելի և երկշուտութիւն յուսահատ. մինչև հարկ արարին մեզ մոռանալ զքաջութեան խորհուրդս և զգործ. որպէս եթէ անգործութիւն, ապշութիւն և անյառաջագէմ կեանք իցեն մեր համծին և համատի բնաւորութիւնք։ Այլ կարիսկ քաջ. քանզի կործանմամբ քաղաքաց և կորստեամբ հայրենի յիշատակաց 'ի միտ առաք, եթէ անմարթէ 'ի մերում աշխարհիս կանգուն կալ և յաւերժանալ համբաւոյ և յիշատակաց. յափշտակութեամբ ընչիցն և ստացուածոց բազում քրտամբ մթերելոց անեղծ տպացաւ 'ի սիրտս

մերոցն առ հասարակ, թէ յաճախութիւն կարասեաց և յուղութիւն ընչից ոչ միայն աւելորդ, այլ և բազում կրից պատճառք են հանդերձ վտանգաւ կենաց։ Այս թմբրութիւն տեէ մինչև ցաւուրս մեր՝ այնպէս զի ամենայն ոք անփորձ և պակուցեալ, յոչ ինչ լինի ձեռնամուխ, երկուցեալ յան յաջող ելիցն։ Այլ յայն հասոյց զմեզ այս թմբրութիւն անիծապարտ, զի առաքաստեալ աչք մտաց մերոյ՝ ոչ ևս կարեմբ առնուլ 'ի միտ զբշուառութիւն մեր. վասն այնորիկ և զարգացումն գիտութեան և արուեստից և քաղաքականութեան յոչինչ համարեալ է առ մեզ։ Անճաշակ գոլով երջանկութեան կենացն, երանութի համարիմք զօրն՝ յոր թէ վիճակեսցի մեզ վայելել անվիշտ, և զանուսումնութեան զաւուրս համարիմք լոյս ծագեալ մեզ 'ի տեառնէ։

Այր երբեմն, տեսի ծեր ալևոր, որ կապէր ընդ վարդապետին վասն որդւոյն իւրոյ, և ասէր. «Ինթերցումն» և դպրութիւն չեն օգտակարք կենաց մարդոյ. թող երթիցէ որդին իմ 'ի շուկայն, և կրթեսցի նստել 'ի հանթի և ուսցի հայթայթել զաւուրն պարէն։ Հարքն մեր ապաքէն առանց այդր դառն գերուութեան կեցին ցբարուք ծերութիւն. և ես, գոհութիւն Աստուծոյ, յայս ալևոյթ հասի անուսումն և առանց դպրութեան. կերի զաւուրն հացիկ, և ոչ մտի յանկողին քաղցու. շատ է թէ և որդին իմ յիմ չափ հասեալ, փառս տացէ Աստուծոյ, և ինձ շնորհս՝ զի զերծի զնա 'ի խիստ ծառայութենէ ուսման, և 'ի բանտէ դպրոցաց»։

Ի լսելն զայս յապուշ հարայ ընդ անմտութիւն այնքանոյ առն, որ յեցեալ 'ի ծերութիւն պատկառելի տակաւին ևս չուսաւ եղկելին զանգին յարգ գիտութեան. ամբարձեալ յիմաստութեանն հասակ, համակ ալևոր, ողջոյն խորշովեալ, այլ եղով, զի չև էր ծագեալ 'ի դէմն նորա ի-

մաստութեանն նշող: Եւրծէ չուա-
ռականն, թէ ինքն միայն անգէտ գո-
լով դպրութեան և անբաժ յիմաս-
տից՝ ուտէ զայն հացիկ. իսկ որք հե-
տամուտքն իցեն այնմ՝ զուրկ 'ի պա-
տառոյ հացէն: Այս կարաց իմանալ
եօթանասնամեանին, թէ որ սիրէ զի-
մաստութիւն՝ հանգիցէ 'ի բարութե-
անն նորա: — Եւրծումք են որք հան-
գոյն սմին գերուի և դառն ծառայու-
թի համարին զպարապէն յուսումն,
և բանտ՝ զվարժոցս ուսմանց և դըպ-
րութեան. և տակաւին չեկն 'ի նոցա
ծանօթութիւն, եթէ ուսումն գիտու-
թեան ոչ միայն մտաց, այլ և մար-
մնոյ առաջնորդէ յերջանկութիւն, և
կենացն 'ի բարօրութիւն. ոչ ծանեան
զիրացն ճշմարտութիւն, եթէ յԱլ-
րոպ կարի շատք աղքատք ըստ վիճակի
և աննշանք ումանք էին երբեմն, և արդ-
ուամամբ միայն հասին 'ի բարձս աւա-
գութեան, և պատիւս և գովութիւն
ըստ արժանեացն ժառանգեցին. բա-
ղումք և 'ի նշանաւոր գիտնոց Ալրո-
պայ, ընդ որս յակձիւս զարմացեալ
կան ամենայն ազինք, անաւագք են
ըստ տոհմի և տառապելոց որդիք:
Իսկ առ մեզ եթէ տեսանիցեմք զոր
որ յորդոր այլոց ինիցի յուսումն գի-
տութեան և արուեստից, իցեն ար-
դեօք որ 'ի զառանցանս համարեսցին
զբանս նորա, և այլք գրեսցեն զնա
խելայեղ և գլխովին իսկ թափեալ 'ի
մտաց:

Եւ այսուհետեւ քննեսցուք և ըստ
արուեստից: Արպէս անախորժ է լսել
զմի և զնոյն աղէբախ, այսպէս տաղ-
տուկ արդեօք յեղյեղեալն յինէն բա-
ղում անգամ բան, թէ կացեալ են
տակաւին մտացն աչք մերոյ ազգիս, և
չկարէ ընտիր առնել 'ի մէջ բարւոյ և
և ոչ բարւոյ, 'ի մէջ փնասու և շահու-
անձին: Եւ անգի օրինակ իմն, ոչ ապա-
քէն ասք, կանեփ, բամբակ և մետաքս
բաղում 'ի մերմէ աշխարհէս իջանեն
անգործ և ումպէտ, և յածին շրջին
ընդ գործարանս Ալրոպայ, և անտի
գործեալ և կոկեալ վերստին առ մեզ

եւանեն, մէն մի զցփսեաց՝ զուխայի՝
զբեհեզոյ և զպատառաց և զազգի
ազգի կերպասուց առեալ կերպարան:
Եւ մեք առ 'ի ընդ զպէտս կենաց մե-
րոց՝ զբերս աշխարհին մերոյ հանդերձ
փնասու հարկիմք յօտարաց վերստին
ստանալ ծանրագնոյ: Այս ապաքէն եր-
կաթ և պղինձ և այլ հրահալելեացն
ազգք հատեալք 'ի մերոց բովուց, 'ի
զէնս, 'ի հրացանս և յայլ պէսպէս ա-
նօթս գործեալ գան 'ի մեր պիտառու-
թիւն: Այս ապաքէն որդն ազնիւ, և
բազմերփեան գունոցն դեղք 'ի մէջ
սփռին ընդ աշխարհ, և դարձեալ առ
մեզ անցանեն ըստ պէսպիսութեան ե-
րանգոցն ներկեալք. ըստ այսմ իմաս-
ջիր զայն ամենայն որ մերոյ աշխարհիս
են սեպհական պարգևք: Այս ամե-
նայն, որպէս ասացի, առ ապշութե մե-
րոյ և առ անգիտութե՝ օտարք կապ-
տեն 'ի մէջ դիւրագնոյ, և զհանեալն
վերստին առ մեզ դարձուցեալ, և զմե-
նացուածս շահուն բառնան և տանին:
Եւ չիցէ այս ապշութիւն մի 'ի մեծա-
մեծ թշնամեաց ազգին մերոյ. զի մե-
րովս տգիտութեամբ այլք լինան, և
մերովս կորստեամբ այլք փարթամա-
նան:

Ապաքէն զինչ տեղի զարմանաց. ոչ
ապաքէն և 'ի ձեռնարուեստ գործս
նոյն կուրութի տեսանի մտաց. քան-
զի յոլովք չտեսանեն և չառնուն
'ի միտ զխոշորութիւն և զանհարթու-
թիւն առտնին իրաց, բնակութեանց
և կարասեաց. և իցեն շատք ևս որք
զիւրեանցն 'ի վեր դասեն քան զեւ-
րոպացի ճարտարացն արուեստս: Եւ
յայն ժամանակս հասեալ մեր, յորս
յԱլրոպ ամենայն արուեստից լրումն
թուի կատարելութեան, մերքն զետղ
առեալ դադարեն տակաւին 'ի նախ-
նումն անարուեստութեան: Եւ ինձ
թուի՝ թէ չիք թշուառութիւն մեծ
քան զայս, եթէ չկարիցեմք առնուլ
'ի միտ զթշուառութիւն մեր ըստ ուս-
ման և ըստ արուեստից: Եւ ըստ քա-
ղաքականութեանն ևս արդեօք այս
պայման է մերոցն. այլ անձկութիւն

քարտենիս չթողացուցանէ ինձ ընդ-
լայնել յայս խնդիր :

Լճի տեսանես, ո՛ր ազգասերդ, եւ
թէ յոր պայման փնտսուց ածեալ ձգե-
ցին զմեզ վրդովմունքն հանապազօ-
րեայք եւ անուսուժնասէր ժամա-
նակքն : Եւ յորովորդ՝ յորոյ 'ի սրտի
չիջեալ է փառացն տենչ, ժողովուրդ
վհատեալ, ժողովուրդ երկչոտ, եւ ժողո-
վուրդ ապշեալ. այս են ահա հանգա-
մանք արդի ժամանակացս :

Բ. Լճաւորութեան աղէտք : Տեսի
անդաստան ցորենոյ անարդիւն. ա-
մենայն ցորենքն համատիք էին եւ
միաչափք. յամենայն դոյզն հողմոյ
միանգամայն ծփէին, խոնարհէին
կանգնէին եւ տարուբերեալ տատա-
նէին : Եւ երբեմն զի այս անդաստան
ապականէր 'ի հեղեղէ ուղիւօրէն 'ի
վերայ յարուցելոյ, եւ այլ երբեմն երէ-
վայրի ոտնակոխ զայն առնէր. որով
վտիտ եւ ազազուն լինէր, եւ ոչ բաւէր
զայլս կերակրել : Եւ յստիպ օրինակի է
ահա եւ ժողովուրդեան մերոյ ըստ աղքա-
տութեանն, որ հազիւ բաւէ հանդուր
ժել հարստահարութեանց հեղեղա-
բար 'ի վերայ խուժելոյ : Եւ թէ այս
ժողովուրդ չբաւոր հազիւ կարէ ըզ-
կարեւոր պէտսն հայթայթել, զիմրդ
կարասցէ ձեռն տալ այլոց 'ի զարգա-
ցումն ուսմանց եւ արուեստից. առ որ
յուրով վարժոցաց, դպրոցաց եւ կրթա-
րանաց պէտք են : Եւ յորովորդ անինչ
ոչ 'ի ձեռն տալ, այլ օտարին ձեռն
տուութեան կարօտի. քանզի աղքատն
ընդունող է եւ ոչ տուող :

Եւ յորժամ ջերմ ոգիք ազգասիրու-
թեան 'ի մեզ արծարծանիցին, զար-
մանամք եւ թէ ընդէր ամենեքին միան
գամայն 'ի փոյթ զարգացման չվա-
ռիցին. եւ մի թէ ոչ յանխորհուրդս.
սակայն եւ այս ճշմարիտ է, զի ժողո-
վուրդ աղքատ գոհութեամբ տանի
կարօտոյ. ըզձիցնորա չափ գոյ եւ սահ-
ման, եւ ոչ երբէք ակն ձգեալ յան-
յուսալիսն 'ի վեր վազէ : Եւ յոր յառա-
ջացման ոչ միայն քան զկար նորին,
այլ եւ անդր է քան զհասողութիւն

մտացն. քանզի կնիք ամենայնի ար-
ծաթ՝ բացէ 'ի բաց վարհուրեցուցանէ
զնա : Եւ թէ համարեցուք թէ
աղքատութիւնն առ հասարակ կա-
լեալ է զազգս մեր, եւ մեծ կէսք կա-
րօտք ձեռին օգնականութեան, ապա
թուի թէ ազգն ինքնին չկարասցէ
բառնալ զաղէտս անձին իւրոյ :

Եւ յսպիսի են ահա աղքատութեան
աղէտք. որ եւ ոչ դոյզն խուճք են յա-
ռաջադէմ զարգացման ուսմանց եւ
արուեստից. յոր մեքս՝ յանձն առեալ
եմք պարապել եւ 'ի վերջնում մասին :

Գ. Աղքատութեան եղբարք : Եւստ ուղ-
ղակչիւ համարոյ արդի աշխարհագի-
տաց՝ թիւ ազգին մերոյ ոչ ինչ առա-
ւելու քան զերիս կամ զչորս միւրոնս :
Եւստ ուրեմն երեք կամ չորք միւրո-
նիւ չափ եղբարք են մեր՝ համահարք,
ընտանիք, արենակիցք, միոյ ծնողի
հարազատ ծնունդք. ո՛վ եղբայրու-
թիւն բարեբաստիկ, ո՛հ քաղցր յի-
շատակ... Եւ յորեւ առ համեմատու-
թեամբ այլոց ազգաց մեծամեծաց չէ
ինչ, սակայն եւ ոչ դոյզն ժողովուրդ.
մանաւանդ թէ եռանդուն եւ գործօն
բարուն 'ի վեր է քան զբազում ա-
զինս մեծամեծս, զի սակաւութեան մե-
ծամեծ գործս տանի 'ի գլուխ :

Եւ հնումն յաւուրս բարեբաստութե-
այս հօտ փոքրիկ ընդ միով տաւաղէր
գաւազանաւ. միմեամբք ջեռնուին,
'ի միմեանս գթային՝ գրգային, մի-
մեամբք փառաւորէին, եւ 'ի վշտանալ
միոյն ամենեքին միանգամայն գորո-
վէին աղէկէզ. իսկ 'ի յետին ժամա-
նակսն հարաւ հովիւն եւ ցրուեցան խա-
չինքն : Եւստ է ահա նախկին կործա-
նումն մերոյ ազգիս : Եւ թէ պէտ 'ի
բնէ զարմանալի է ազգ մեր համբե-
րատար ժողովալութեամբն, սակայն
երկայնամտութիւն նորա պարտեցաւ
ինն 'ի յաղթ եւ 'ի բռնաւոր տառա-
պանացն յարտաքնոց անտի 'ի վերայ
հասելոց. քանզի այն ինչ խուռն դի-
մեցմունք աշխարհաւեր հարուածոց
'ի վերայ հասանէին, այն ինչ բախին
եւ դղրդումն հայրենի պարսպաց ժա-

մանէր 'ի լսելիս մերոցն, զահի մեծի հարեալ ամենայն հայ որեար, հարթնուին սոսկային և զերեսս հաստատեալ 'ի փախուստ խուճապէին: Եւ զի ընդ երկար ձգեցան աղէտք տարակուսանացն, ամենայն ոք սովորեցաւ զանձն և զընտանիս ժողովել ուրեք՝ անտես զայլս արարեալ: Եւ ահա սովիմք ևս կրկին անկաւ, և 'ի բազումն կոտորեցաւ ոգին ազգային, և յօտարածին և յայլալեզու առաջնորդութիւն 'ի բիւր կերպարանս յեղափոխեցան ազգային օրէնք և բարք և սովորութիւնք: Եւստի մոլածան 'ի մեզ փոփոխմունք տարազուց և առտնին կարգաց, աստի աղաւաղութիւնք բարուց և բարբառոյ, աստի հովութիւն յիրերաց, աստի արհամարհութիւն, աստի գրգիռք, համայն ասել՝ աստի երկպառակութիւնք և թշնամութիւնք քաղաքի ընդ քաղաքի, դասու ընդ դասու, և կողման լի կողման: Եւստի բաժանմունք չեն դոյզն հարուածք վասն փոքու ժողովրդեան:

Եւ ահա տեսանես, զի ոչ այնքան վայրացն տարակայութիւն, և ոչ բաժանումն եղբարց հարազատաց փասաբերք կարեն լինել մերումն զարգացման, որպէս հովութիւն յիրերաց, ինքնարգոյ շահախնդրութիւն, ինքնուրոյն կեանք, հասարակաց բարեաց լինելն ապաշան:

Եւն են և որք ազգասիրութե վառեալ տենչիւ, ցտասն և ցերկոտասան միլիոնս ճգնին հանել զհամար հայկազն ժողովրդոց: Եւլ աղէ եկ ասա դու ցիս. թէպէտ ճշմարտիւ այդ այդպէս իցէ, զի՞նչ շահ և 'ի յուլութեանէ աստի եղբարց՝ եթէ չիցեմք եղբայրացեալք զօգիւ սիրոյ: Եղբարք ազգակիցք տարանջատք յիրերաց՝ նրման են քարանց հեղեղատի, որ առանձուգութեանն գետահետեալ վարին 'ի ծով անդերծանելի վշտաց. իսկ շաղեալք մածուցեալք 'ի մի, թումբ աւուր գործեն ընդդէմ յարձակմանց ջուրց, աղետից ասեմ և երկպառա-

կութեանց:

Եւստի իսկ զփորձ առաք ցարդ՝ թէ քանի փնաք ծնան յանմիաբանասէր ոգւոյ, և քանի՞ծն փնաք գործեցան այնու յառաջադիմութե ուսմանց և արուեստից: Եւրոպականք ինքնին վկայեն՝ թէ պատճառք զարգացման ուսմանց և արուեստից առ նոսա ոչ այնչափ պետութիւնքն կացին և գանձք արքունի, որչափ համամիտ խորհրդակցութիւն և գործակցութիւն արեւնակից եղբարց: Եւրդ և առ յառաջացումն ազգի միոյ յետնելոյ ոչ ինչ օգտեն անձնաշահութիւն և ինքնուրոյն խորհուրդք, այլ միաբանական և հասարակասէր ոգի:

Եւսպէս ահա երեք են գլխաւոր խոչը խափանարարք յառաջադիմութե մերոյ, զորոց մինչև ցայս վայր խօսեցաք սակաւութե. այսինքն են ժամանակացն հանգամանք, աղքատութե աղէտք, և օցտումն համազգի եղբարց յիրերաց: Եւստի հիշութեան մերոյ... Եւրեւ զմտաւ ոք ածիցէ զանցեալ աւուրման, և ապագայիցն արդեօք գուշակ լեալ տխրիցի: Եւսկայն ոչ առողջ մտաց է, զյետնութիւն անձին և եթ խորհել, և յուսահատ 'ի նոյն վարանիւ: Եւ մի անգամ յախտ ցաւոց պաշարեալ իցէ, և զանձին խօթութիւն անբուժելի վարկուցեալ տխրիցի, հոգայցէ և յերկիւղէ մահուն տաքնապիցի, 'ի զուր է ամենայն ճիգն բժշկաց, ընդվայր և դեղոցն դարմանք: Եւսարձեալ եթէ ուրուք խէթ ընդ ոտն հարկանիցի, արդարեւ ընդ գետին զարկուցեալ խափանի յընթացիցն առ վայր մի. այլ ոչ եթէ վասն այսորիկ յետս կասի յառաջադրութեանէ մտացն: Հասկա և դու մատնեալ մի անգամ յաղէտս անուսումնութեան, մի խղճեր ընդդէմ խութիցն քաջութե մարտնչել: Եւս անցելովքն յիշատակօք հանապազ մեռանիցիս:

Եւ գուցեն դարմանք աղետիցս, հարցանիցեն արդեօք ազգասէրք: Եւսոյ, գոյ, և ամենեւին իսկ գոյ. զոր

և մեք անպատրուակ դիցուք առաջի
յերրորդումն հատածի . և յուսամբ
ոչ անհնարինս անդանօր և ոչ անա-
խորժս ազգասիրաց բարբառել :

Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

Ղ ա մ ֆ ո Ր Դ :

ՂԱՄԲՈՐԴՈՒԹԵԱՆՍ մէջ օր մը ի-
րիկուան մոլթ ատեն գէշ ու վտան-
գաւոր տեղ մը ինկայ, վախէս սկսայ
շուտ քալել ու հեռալով փախչիլ . բայց
եկուր տես որ ոտքիս տակը կրակած
աւազ էր, չորս դիս փշոտ մացառներ
ու թուփեր . մէկ դիէն վախ, մէկալ
դիէն տանջանք : Երկինքն աղուոր էր,
բայց ինչ օգուտ երկնքին պարզութիւն
ու աստղերուն գեղեցկութիւնը, երբ-
որ աչքս գետնէն վեր չէի կրնար վեր-
ցնել : Վիշերուան անոյշ հովը չկը-
ցաւ խեղճ ճամբորդիս քրտինքը զո-
վացնել, որ սրտիս տագնապէն դուրս
կու տայի : Վանի որ առաջ կ'երթայի,
կարծէի թէ ան տանջանքիս վերջը
հասեր ու հանգստեանս ժամը կը մօ-
տենար . վասն զի տեսայ որ դիմացէն
արեւելեան դին կարմրեցաւ, աստ-
ղերն սկսան իրենց փայլունութիւնը
նետել, և գետինը քիչ մը աւելի պայ-
ծառացաւ : Ետով իմ վտանգաւոր
ճամբաս աւելի իմացուեցաւ . բայց
ես ուրախութենէս ինքզինքս կոր-
սնցուցած՝ կանչեցի . փառք Ետու-
ծոյ որ հասայ իմ քաղցր հայրենիքս .
ահա հայրենեացս աշտարակները հե-
ռուէն կը տեսնուին, պարիսպներուն
վրայ խաղաղութեան ճերմակ դրօ-
շակները կը ծածանին . ահ երթամ,
հայրենեացս գիրկը իյնամ ըսելուս
չմնաց, մէյմըն ալ ետեւէս արեւմտեան
լեռներէն յանկարծակի հասաւ մոլթ
ու խաւար մառախուղ մը . ետեւ դառ-
նամ ու նայիմ որ երկինք ու երկիր,
հայրենիք, ընտանիք, ամէն բան մը-
շուշին մէջ ծածկուեցան, և իմ ու-

րախ սրտիս վրայ թանձր տխրութիւն
մը նստաւ : Տես իմ յուսահատու-
թիւնս . կարծես թէ աչքիս դիմացը
վարագոյր մը իջաւ, երկինքն ու հայ-
րենիքս ինծմէ առաւ : Ուրիշ բան
չէի տեսներ, բայց միայն ոտքիս տակի
փոսերն ու վտանգները . կը տեսնէի
միայն աւազին վրայ օձերու սողացած
ճամբան ու գազանաց ոտնատեղիքը .
քանի՜ քանի անգամ վախն ու յոյսը
զիս մահուան դուռը տարին ու բե-
րին : Եւ վախերէն աչքերս մթնցած
ու ինքզինքս կորսնցուցած՝ արեւելք
կամ արեւմուտք երթալս չէի գիտեր .
ասանկ տեղ կենալը վտանգաւոր,
քալելը վտանգաւոր . բայց այնչափ
փախչումով քալեցի որ կարծէի թէ
ալ հիմա կը հասնիմ ու ցանկալի հայ-
րենեացս պարիսպներուն կը դպչիմ :
Բայց ափսոս որ գնացի ինկայ փշոտ
թուփերուն մէջ . աս տեղէն խալըսիմ
ըսելով քիչ մըն ալ առաջ երթալուս՝
սե արջ մը տեսայ, որ փուշերուն մէ-
ջէն խշրտալով իմ վրաս կը յարձը-
կէր . անկէ զարհուրելով կանչուը-
տեցի փախայ՝ վհի մը հանդիպեցայ,
վհէն փախչիմ ըսելով ժայռի մը զար-
նուեցայ : Սարը չխալսելու գահա-
վէժ, դիմացս չմօտենալու ապառա-
ժուտ լեռներ . ահ, ինչ ընեմ, չորս կող-
մէս վտանգները զիս առեր են . ինչ
ընեմ, ո՛ր դառնամ . . . ետեւէս մահ,
առջեւէս մահ . գետինը զիս կըլլէ
կ'ուզէ, երկինքը վրաս փլչիլ կ'ուզէ .
ալ ճար չկայ, վար նետուիմ խալը-
սիմ . . . ըսելուս չմնաց, արթնցայ որ
երազ է :

Երազ էր տեսածս, բայց շատ
նման օրինակ է տգէտ մարդուն վիճա-
կին, որ մոլթ տեղուանք կը քալէ, ու
փուշերու մէջ կը պտըտի . ատեն կու-
գայ որ կարծես թէ իր բաղդին արեւը
խնտումով մը տեսնելու կ'ըլլայ, բայց
վրան վարագոյր մը կը ձգուի, և իր
մտքին վրայ նոր մշուշ մը կը պատէ .
խելքի ու բարոյականի ուղիղ ճամբա-
ները կը կորսուցնէ, փոսէ փոս ու
վտանգէ վտանգ կը գլորի . առջի բե-